

Табліца 1. Інкарпараваньня слоўнікі лінгвістычных тэрмінаў

Слоўнік	Слоўн. арт.	Увах. мова	Макра-структура	Мікраструктура
<i>БП</i>	115	рус	алфавітна-гнездавая	намінацыі, семантызацыі, сінонімаў* ¹ , ілюстрацыі*
<i>Глоссарий</i>	100	рус	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, этымалагічнай інфармацыі*, ілюстрацыі*
<i>КСТ</i>	30	бел	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, сінонімаў*, этымалагічнай інфармацыі*
<i>ОБА</i>	106	рус	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, сінонімаў*, ілюстрацыі*
<i>ОБТ</i>	94	рус	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, сінонімаў*, ілюстрацыі*
<i>СЛТ</i>	87	бел	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, ілюстрацыі*

Літаратура

1. Глоссарий // Современный русский литературный язык для студентов филологических специальностей : УМК по учебной дисциплине / сост. Т.П. Слесарева. – Витебск : ВГУ, 2019. – С. 166–173.

2. Кароткі слоўнік тэрмінаў // Гісторыя пісьма для спецыяльнасці 1-21 05 01 Беларуская філалогія : ВМК па вучэбнай дысцыпліне / склад. В.Э. Зіманскі. – Віцебск : ВДУ, 2018. – С. 179–180.

3. Краткий словарь ономастических терминов // Белорусское Поозерье: культура – ономастика – социум : монография / А.М. Мезенко, Т.Ю. Васильева, Ю.М. Галковская, М.Л. Дорофеенко. – Витебск : ВГУ, 2017. – С. 172–179.

4. Краткий словарь ономастических терминов // Ономастика Беларуси: антропонимия : учеб. / А.М. Мезенко (и др.). – Минск : РИВШ, 2017. – С. 384–394.

5. Краткий словарь топонимических терминов // Ономастика Беларуси. Топонимия : учеб. / А.М. Мезенко [и др.]. – Минск : РИВШ, 2018. – С. 310–317.

6. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў // Беларуская мова : падруч. для 10–11 кл. аг.-адук. шк. з рус. мовай навуч. / В.І. Несцяровіч, Л.С. Васюковіч, Г.А. Арцямёнак [і інш.]. – Мінск : Нар. асвета, 1999. – С. 262–266.

7. Стариченок В.Д. Большой лингвистический словарь / В.Д. Стариченок. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 810 с.

В.Э. Зіманскі (Віцебск)

УЖЫВАННЕ МОЎНЫХ ФОРМУЛ ЭТЫКЕТУ Ў СІТУАЦЫЯХ “ПРОСЬБА” І “ПАДЗЯКА” (НА МАТЭРЫЯЛЕ НАРОДНЫХ КАЗАК)

Немагчыма ўявіць выхаванага чалавека, які б не валодаў элементарнымі ведамі па выкарыстанні формул моўнага этыкету пры выказванні просьбы і падзякі. Наяўнасць іх у нашых зносінах дазваляе дасягнуць сваёй мэты, бо менавіта выхаваны зварот “адкрывае дзверы” да душы іншага чалавека. Казкі, якімі здаўна напоўнена жыццё нашага народа, не з’яўляюцца выключэннем. Разгледзім, як рэалізуецца моўны этыкет у адной з галоўных функцый казачных гісторый – функцыі павучання.

¹ Знакам астэрыска (*) пазначаюцца факультатыўныя зоны слоўнікавых артыкулаў.

Аналізуючы асаблівасці ўжывання моўных формул этыкету ў беларускіх народных казках, трэба мець на ўвазе, што казачны сюжэт развіваецца вельмі дынамічна і розныя этыкетныя адзінкі апускаюцца ці замяняюцца пазамоўнымі – напрыклад, жэстамі, паклонамі. Трэба ўлічваць і тое, што з цягам часу казачныя творы “заваявалі” сваю аўдыторыю – дзіцячую, таму яны не вельмі “абцяжараны” рознымі пабочнымі адзінкамі. Тым не менш, казкі не пазбаўлены ветлівых слоў тыпу “калі ласка”, “дазвольце”, “з вашага дазволу” і пад. Менавіта гэтыя лексічныя адзінкі выкарыстоўвае выхаваная асоба, калі выказвае нейкую просьбу, просіць зрабіць паслугу, ды і ўвогуле проста пачынае размову.

Моўныя этыкетныя формулы **просьбы** складаюць 28% ад агульнай колькасці моўных формул этыкету, зафіксаваных у беларускіх народных казках. Бадай, самымі распаўсюджанымі ў нашай лексіцы пры названай сітуацыі з’яўляюцца словы “калі ласка”, і казкі не сталі выключэннем: “Падумаў Янка ... і кажа рыбаку: – Накажы, **калі ласка**, каралю, што заўтра, пакуль сонца ўзыходзіць, ён сваю дачку ўбачыць.” [1, с. 225]; “Успомні там, **калі ласка**, Тром-сын, і пра нас, дакуль нам тут біцца?” [2, с. 282]; “Ты ёй скажы: “**Калі ласка**, Настасея-прыгажуня, пловіце да берага, я пакажу вам усе свае тавары.” [1, с. 288]; “Выкінь мне, **калі ласка**, з дна акіяна-мора залаты куфэрак Настасеі-прыгажуні.” [1, с. 290]. Ужыванне ветлівых слоў пры выказванні просьбы сведчыць не толькі пра выхаванасць гаворачага, але і пра тое, што ён імкнецца дасягнуць пэўнага эфекту, праецыруе станоўчы адказ, згоду ў выкананні просьбы.

Са словам *ласка* звязаны і многія іншыя ветлівыя словазлучэнні: *зрабі ласку, будзь ласкаў, каб вы ласкавы былі* і інш. У пэўных сітуацыях ветлівы зварот канкрэтызуецца з дапамогай асабовага займенніка: “*Прасілі мядзведзь, воўк і дзік, каб вы ласкавы былі, да іх у госці прыйшлі.*” [4, с. 23]; канкрэтнага зваротка з ужываннем назвы таго, каму адрасуецца просьба: “*Зрабі, браток, ласку: вылажы за ноч жалезны мост ад каралеўскага палаца да заклітай змевай выспы і пастаў на ім залатую карэту з шасцю коньмі.*” [1, с. 226]; “*Зрабі ласку, даражэнькая: дастань з дна акіяна-мора залатое яйка.*” [1, с. 291]; “*Зрабі мне, будзь ласкаў, гуслі-самаграі.*” [1, с. 294]; “*Прыходзіць стары да дзякана і просіць: – Зрабі ласку, айцец дзякан, прыходзь да нас нябожчыка хаваць.*” [2, с. 126]; “*Будзьце ласкавы, пусціце пераначаваць.*” [2, с. 208].

Многія просьбы пачынаюцца са слоў “дазволь”, “дазвольце”. Пры гэтым такі зварот можа суправаджацца дадатковымі дзеяннямі, напрыклад, паклонам: “*Пакланілася ліса цару і кажа: – Яснавельможны цар. Я першая адгукнулася на твой загад. Дазволь мне за гэта выбраць хвост, які я пажадаю...*” [4, с. 31]; “*Пакланіўся хлопец дзядам: – Дазвольце, людзі добрыя, пераначаваць у вас.*” [1, с. 272]; “*Сіняя Світа перакінуўся ў чалавека і кажа: – Дазволь мне, цар, схавання яшчэ раз.*” [4, с. 129]; –

А нічога, царочак-паночак. Цяпер дазволь паскакаць трохі ў тваіх пакоях. [4, с. 162].

У некаторых выпадках гаворачы дапускае, што яму могуць адмовіць; магчыма, у просьбе яго стрымліваюць іншыя прычыны: страх, няўпэўненасць і інш. У такім разе даволі часта просьба пачынаецца са слоў тыпу *ці не маглі б вы*: “Узяла ваўка цікавасць. Ён і кажа: – **А ці нельга было б, кумка, хоць адным вокам паглядзець на твайго гаспадара?**” [4, с. 21]; “**Ці не маглі б вы мяне туды завезці тое дзіва паглядзець?**” [2, с. 150]; “**Ці не прымеш мяне, магутны асілак Хведар Набілкін, за таварыша?**” [2, с. 181]. Адказ на просьбу мог быць як і цалкам станоўчы: – *Добра. Стаў свой шацёр.* [4, с. 181], так і з утрыманнем пэўнай умовы: – *Паглядзець-то можна, – адказвае лісіца, – але без падарунка лепш не прыходзь. Мой гаспадар падарункі любіць.* [4, с. 21].

Каб ветліва выказаць сваю просьбу, дзеючыя героі казак выкарыстоўваюць асобае называнне адрасата, ужытае ў форме 3-й асобы: – *А вось, бацюшка, прыйшоў да тваёй міласці з просьбай, у мяне ў хаце вялікая бяда: казёл памёр. Прыйшоў зваць цябе на пахаванне.* [4, с. 126]. Ужываючы выраз “да тваёй міласці”, гаворачы разлічвае на гэту самую міласць і на станоўчае задавальненне просьбы.

Нярэдка, каб дабіцца сваёй мэты пры выказванні просьбы, гаворачы не ўжывае ніякіх ветлівых слоў, акрамя хіба толькі звароткаў у памяншальна-ласкальнай форме, затое абяцае што-небудзь зрабіць ці даць узамен: “*Пастушкі, пастушкі, дайце мне бычка-трацячка, а я вам дам за гэта пірог*”. [4, с. 12]. Падобныя дзеянні могуць быць своеасаблівымі эквівалентамі этыкетным адзінкам, але не здольны замяніць іх цалкам.

Просьба так ці іначай абцяжарвае таго, каму яна адрасавана. Таму зразумела, што выказаць яе ветлівы чалавек будзе выкарыстоўваючы адпаведныя этыкетныя адзінкі, будаваць выказванне так, каб дабіцца станоўчай рэакцыі на зварот. Аналіз казачных твораў паказаў, што такая этыкетная сітуацыя ў іх вельмі добра адлюстравана. Ужываюцца разнастайныя этыкетныя формулы: *калі ласка, будзьце ласкавы, каб ласкавы былі, зрабі ласку, да тваёй міласці і пад.* Частотным пры выказванні просьбы з’яўляецца слова *дазволь (дазвольце)*. Многія просьбы пачынаюцца з выказаў *ці не маглі б вы..., ці нельга было б...* і інш. Падобныя звароты накіраваны на станоўчы адказ і ў большасці выпадкаў так яно і здараецца. Этыкетныя нормы пры выказванні просьбы цалкам вытрыманы, і тым самым казкі здольны аказваць выхаваўчы ўплыў на чытача, слухача.

Адным з кампанентаў своеасаблівага ланцужка ўзаемаадносінаў “*просьба – згода – ...*” з’яўляецца *падзяка*. Яна як бы завяршае міні-сітуацыю адносін. Прычым ветлівы чалавек дзякуе не толькі за станоўчы адказ, але і за адмоўны. Моўныя этыкетныя формулы падзякі складаюць 14% ад агульнай колькасці моўных формул этыкету, зафіксаваных у

беларускіх народных казках. І ўсё ж такі звычайна падзяка выказваецца пасля таго, як адзін камунікант зрабіў другому нейкую паслугу. У паўсядзённых зносінах ветлівы чалавек неаднаразова выкарыстоўвае гатовыя выразы (формулы) падзякі: *дзякую, удзячны вам*. У беларускіх народных казках мы неаднаразова сустракаемся з імі. Для этыкетных формул падзякі характэрна ўключэнне канкрэтызатараў. Гэта могуць быць і займеннікі, і канкрэтны зваротак, і ўжыванне таго і другога кампанентаў адразу: *Дзякую ж табе, кума, за добрую параду. Так і зраблю*. [2, с. 19]; *“Падыйшоў Янка да свайго памочніка, выняў табакерку і кажа: – Дзякую, браток! А цяпер ідзі адпачывай, бо ты, відаць, дужа змарыўся.”* [1, с. 226]. Падзяка звычайна з’яўляецца заканамерным ветлівым жэстам за нейкую паслугу, дапамогу, падарунак і інш.: *– Дзякуй за параду, – сказаў воўк. – Так і зробім* [4, с. 131]; *Выскачыла ваўчыца на жэрдках наверх і кажа Івану: – Дзякую за ратунак*. [6, с. 136]; *Цар кажа да старэйшых зяцёў: // – Вось што, зяці мае любя, аддаю я вам усё сваё царства, а сам застаюся ў вас на ласкавым хлебе. // – Дзякуем табе, татулька, – пакланіліся зяці*. [6, с. 176]; *Наеўся сіраціна, катка накарміў і нізка пакланіўся дзядку: // – Дзякуй, дзедка, за абед: даўно такой смачнай стравы не еў*. [1, с. 221]. Апошнія два прыклады ўтрымліваюць жэставае афармленне – паклон. Самі па сабе такія моўныя формулы этыкету з’яўляюцца выражэннем падзякі. Аднак функцыя іх не абмяжоўваецца толькі імкненнем аддзячыць тут і зараз. Звычайна ў казках дзейнічае прынцып “дабро за дабро”, і, выказваючы падзяку, гаворачы можа даць абяцанне адплаціць у будучым якой-небудзь добрай справай, аналагічнай паслугай: *– Дзякуй табе, малойча, што ты мяне ад смерці збавіў. Можна, будзе час, што і я табе ў чым-небудзь дапамагу*. [1, с. 223]. Такое абяцанне выразна дапаўняе саму падзяку, робіць яе больш шчырай.

Пры ўсёй, здавалася б, лагічнасці частага выкарыстання этыкетнай формулы падзякі ў казках, намі зафіксавана не вельмі шмат падобных прыкладаў. Прычынай гэтаму, думаецца, з’яўляецца выкарыстанне слоў аўтара, якія канстатуюць факт падзякі, не “ўкладваючы” самі словы ў вусны герояў: *Падзякаваў Тром-сын дзядкам і паехаў у свет на буланым кані*. [1, с. 274]; *Узяў Янка залатую табакерку, шчыра падзякаваў дзядку і пайшоў, падскокваючы, дахаты*. [1, с. 222]. Аўтар не проста канстатуе факт, а перадае эмоцыі, якія адчувае і праяўляе герой: ён не проста дзякуе, а дзякуе шчыра. Нездарма ў беларускай мове даволі распаўсюджана этыкетная формула падзякі *шчыра дзякую*.

Падзяка як выніковая рэакцыя за нейкую паслугу, падарунак і інш. у прааналізаваных творах прадстаўлена ў сваёй большасці нейтральнай формулай *дзякуй*. Часам падзяка дапаўняецца звароткамі, займеннікамі.

Такім чынам, камунікатыўная сітуацыя нярэдка падразумявае выказванне пэўнай просьбы, за якой ідзе станоўчы ці адмоўны адказ і як завяршэнне – выказванне падзякі. У беларускіх народных казках у цэлым

прадстаўлены названыя сітуацыі, аднак яны не адлюстроўваюць у поўным маштабе ўсё багацце нашай мовы. Такая сітуацыя магла быць выклікана тым, што казначнікі імкнуліся не перагружаць твор падобнымі выразамі і карысталіся толькі абмежаваным колам этыкетных формул, якія лёгка ўспрымаліся і запаміналіся. Аднак нельга сказаць, што казкі вельмі бедныя на ветлівасць. Проста ў большасці выпадкаў ужываюцца аднатыпныя моўныя формулы этыкету, якія немэтазгодна прыводзіць у поўнай колькасці. Так, пры выказванні просьбы самымі распаўсюджанымі з'яўляюцца моўныя формулы тыпу *калі ласка, будзьце (будзь) ласкавы, зрабі (зрабіце) ласку* і падобныя. Словы падзякі абмяжоўваюцца ўжываннем этыкетных формул тыпу *дзякую, дзякую табе / вам* і інш.

Літаратура

1. Беларускі фальклор: Хрэстаматыя. – Мінск, 1995. – 746 с.
2. Беларускія народныя казкі: для дашк. узросту / Апрац. А. Якімовіча; Уклад. М.А. Казбярук. – Мн.: Юнацтва, 1990. – 302 с.
3. Саўко, І. Калі ласка! Дзякуй! Добры дзень! / І.Саўко, У.Саўко // Роднае слова. – 1998. – № 7. – С. 24–27.
4. Не сілай, а розумам: Бытавыя казкі і казкі пра жывёл: Для дашк. і малод. шк. узросту / Уклад. А. Гурскі. – Мн.: Юнацтва, 1997. – 223 с.

А.А. Лукашанец (Мінск)

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў СУЧАСНАЙ КАМУНІКАТЫЎНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСІ (САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНЫ АСПЕКТ)

К пачатку XXI стагоддзя палітычная карта сучаснай Славіі кардынальна змянілася, што прывяло да істотнай карэкціроўкі моўных сітуацый у славянскіх краінах, змянення статусу славянскіх моў і іх месца ў камунікатыўнай прасторы сучасных славянскіх соцыумаў. Не з'яўляецца выключэннем у гэтых адносінах Рэспубліка Беларусь і беларуская мова – нацыянальная мова беларусаў.

Беларуская мова ў XXI стагоддзі – высокаразвітая літаратурная славянская мова з багатым слоўнікавым складам, строгай сістэмай літаратурных норм і функцыянальных стыляў, распрацаванай нацыянальнай навуковай тэрміналогіяй, якая здольная абслугоўваць усе камунікатыўныя патрэбы сучаснага інфармацыйнага грамадства. Разам з тым спецыфіка функцыянавання беларускай мовы ў сучасным беларускім грамадстве абумоўлена:

- асаблівасцямі моўнай сітуацыі;
- афіцыйным статусам мовы;
- структурай сістэмы нацыянальнай мовы;
- камунікатыўнай магутнасцю мовы;
- функцыянальнай значнасцю мовы;